

طراحی مدل نکاشت فازی عوامل مؤثر بر مقابله با رانت اقتصادی در ایران

* علی حسنونند

** محسن عارف‌نژاد

*** حسین محمودی

DOI: <https://doi.org/10.22096/esp.2024.2022630.1766>

[تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۱ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۴]

چکیده

رانت اقتصادی موضوعی چندبعدی است که عوامل متعددی بر ایجاد آن مؤثر هست که تأثیرات بسیار منفی بر رشد و توسعه اقتصادی دارد. افزایش رانت‌جویی نتایجی چون کاهش جذابیت فعالیت‌های تولیدی و کارآفرینانه، بی‌اعتمادی به بخش عمومی، فساد و افزایش ناکارایی و ناکارآمدی بخش عمومی را به دنبال دارد. بر اساس گزارش‌های اجتماعی، همزمان با اشاعه رانت، ضربه شدیدی به سیستم اقتصادی جوامع وارد شده و توزیع عادلانه ثروت امکان‌پذیر نیست. هدف از انجام این پژوهش ارائه مدل نکاشت فازی عوامل مؤثر بر مقابله با رانت اقتصادی است. جامعه آماری این پژوهش خبرگان آشنا با موضوع شامل اساتید اقتصاد و حقوق و کارشناسان دستگاه‌های نظارتی آشنا با موضوع بودند که با استفاده از روش نمونه‌گیری گلوله برفی و تا رسیدن به کفایت نظری ادامه یافت. با توجه به اینکه در این پژوهش برای طراحی مدل عوامل مؤثر بر مقابله با رانت اقتصادی از روش نکاشت فازی استفاده شد، برای جمع‌آوری اطلاعات از مصاحبه نیمه‌ساختاریافته و پرسشنامه استفاده شد. نتایج پژوهش نشان‌دهنده این بود که عواملی مانند عدم اتکالی دولت به منابع زیرزمینی، مدیریت ارتباطات خانوادگی، تقویت اقتدارگرایی سیاسی، کاهش عدم اطمینان محیطی، شایسته‌سالاری در به کارگیری افراد و شفافیت و جریان آزاد اطلاعات تأثیر بیشتری بر مقابله با رانت اقتصادی دارند.

واژگان کلیدی: رانت؛ رانت اقتصادی؛ نکاشت فازی؛ ایران.**طبقه‌بندی موضوعی:** A10, O53, K40, K22.Email: hasanvand.al@lu.ac.ir

* استادیار، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران.

Email: arefnezhad.m@lu.ac.ir

** دانشیار، دانشکده مدیریت و اقتصاد، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران.

Email: mahmoodi.h@lu.ac.ir

*** استادیار، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه لرستان، خرم‌آباد، ایران.

۱. مقدمه

فقر زائیده فساد است که خود ناشی از تبعیض می‌باشد و مصداق بارز تبعیض در ادبیات اقتصادی، رانت و کسب ثروت بادآورده است. در سایه پدیده رانت است که به دنبال آن غالباً رانت‌جویی صورت می‌گیرد.^۱ ایده اصلی رانت‌جویی به نقش دولت در اقتصاد و ایجاد کمیابی‌های ساختگی توسط آن برمی‌گردد. نتایج بررسی‌ها نشان می‌دهد پدیده رانت بیش از همه در میان کشورهای در حال گذر و در حال توسعه به‌ویژه کشورهای «فقیر در حال توسعه» و همچنین نفت‌خیز رواج دارد و مانعی بزرگ بر سر راه توسعه در این کشورهاست. طبق نتایج مطالعات، به میزانی که توسعه فعالیت‌های اقتصادی در کشورهای در حال توسعه صورت می‌گیرد در صورتی که تمهیدات لازم برای مبارزه با رانت و فساد اندیشیده نشود، زمینه‌های بروز رانت تقویت شده و شیوع این معضل اجتماعی عاملی فراروی ناکامی سیاست‌های توسعه اقتصادی خواهد شد.^۲ افزایش رانت‌جویی نتایجی چون کاهش جذابیت فعالیت‌های تولیدی و کارآفرینانه، بی‌اعتمادی به بخش عمومی، فساد و افزایش ناکارایی و ناکارآمدی بخش عمومی را به دنبال دارد.^۳ رانت‌جویی در اوضاع تمرکز قدرت و ثروت در بخش عمومی باعث نبود شفافیت، نبود رسانه‌های آزاد و سیالیت قوانین می‌شود که تمامی این‌ها از نتایج دولت رانت‌پر هستند.^۴ تحقیقات بر روی میزان درآمد افراد جامعه، نشان از این دارد که سطح درآمد از حرکتی نزولی برخوردار شده است. در نتیجه، با شکل‌گیری چنین وضعیتی، احتمال درگیر شدن افراد در عرصه رقابت‌های اجتماعی ناعادلانه برای دستیابی به اهداف خود از طریق مسیرهای غیر قانونی، افزایش می‌یابد.^۵ جرم‌انگاری رانت‌خواری می‌تواند یکی از عوامل مؤثر در مقابله با این معضل اجتماعی باشد. در قانون اساسی به‌عنوان رأس قوانین در اصل سوم بند ۳ (محو هرگونه انحصارطلبی) یا بند ۹ (رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه در تمام زمینه‌های مادی و معنوی) به موضوعاتی که می‌تواند در راستای مبارزه با رانت‌خواری باشد اشاره شده، ولی به‌طور تخصصی در قوانین پایین دستی به جرم‌انگاری این مسئله اشاره نشده است که متأسفانه این کوتاهی باعث شده در مبارزه با

۱. سید اسدالله حسینی، «بررسی رانت و مبارزه با رانت‌خواری از منظر نهج‌البلاغه»، دوفصلنامه تخصصی معارف اسلامی و اقتصاد، شماره ۱ (شهریور ۱۳۹۸): ۱۳۱-۱۵۲.

۲. وحید شقاقی، شیوا علیزاده، و ندا جمشیدی، «سنجش رانت اقتصادی در ایران با استفاده از منطق فازی»، دوفصلنامه مطالعات و سیاست‌های اقتصادی، شماره ۱۱ (خرداد ۱۳۹۸): ۲۴۵-۲۶۶.

۳. رضا پریزاد و سحر سجادیان، «بررسی رابطه اقتصاد رانتی و توسعه سیاسی»، دانش‌تفسیر سیاسی، شماره ۳، شماره ۸ (تابستان ۱۴۰۰): ۷۱-۵۴.

۴. پریزاد و سجادیان، «بررسی رابطه اقتصاد رانتی و توسعه سیاسی»، ۷۱-۵۴.

۵. احمد بخارایی و حمیدرضا غریبی، «نقد چارچوب تحلیلی مواجهه با فساد و رانت‌جویی در مقالات فارسی زبان»، فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی، شماره ۱ (زمستان ۱۳۹۳): ۲۶-۳۸.

این فساد موفقیت چشم‌گیری حاصل نشود. این مسئله در قوانین کیفری ما جرم‌انگاری نشده، ولی با جستجو در منابع معتبر فقهی می‌توان حکم تکلیفی و وضعی رانت‌خواری را مشخص کرد. به لحاظ فقهی و با استناد به قاعده لاضرر می‌توان گفت که رانت‌خواری به لحاظ حکم تکلیفی حرام و به لحاظ حکم وضعی شخص رانت‌خوار ملزم به جبران خسارت بوده و به سبب محروم کردن دیگران از حق خود ضامن ضررهایی است که متوجه آنان کرده است.^۶

سایر عناوین فقهی مثل خیانت، افساد فی الارض، اخلال نظام می‌توانند در جایگاه سایر ادله در اثبات حکم رانت‌خواری نقش داشته باشند. بر اساس گزارش‌های اجتماعی، همزمان با اشاعه رانت، ضربه شدیدی به سیستم اقتصادی جوامع وارد شده، توزیع عادلانه ثروت امکان‌پذیر نیست، امنیت اقتصادی کاهش یافته و به دنبال آن سرمایه‌گذاری، رشد اقتصادی و اشتغال در جامعه تضعیف می‌شود. موارد ذکرشده ضرورت مطالعات و پژوهش‌های گسترده‌ای را درباره رانت اقتصادی در ایران و عوامل مؤثر بر مقابله با آن را بازگو می‌کند، چراکه در حال حاضر، کشور در تکاپوی توسعه قرار دارد و عمدتاً برنامه‌های توسعه بر پیاده‌سازی سیاست‌های توسعه اقتصادی متمرکز هستند.

افزایش نقش اختلالی دولت‌ها از طریق افزایش حجم دستگاه دولت و گستردگی قوانین دولتی در مسیر انجام فعالیت اقتصادی سایر بخش‌ها، باعث افزایش هزینه‌های اقتصادی می‌گردد. از این‌رو دولت‌های مبتنی بر رانت منابع طبیعی برای جبران این هزینه‌ها و نیز به منظور جبران ناکارآمدی‌های خود به درآمد حاصل از منابع روی آورده‌اند تا جایی که وابستگی این دولت‌ها به رانت منابع طبیعی در یک بستر تاریخی شکل جدی‌تری به خود گرفته است. علاوه بر آن دولت‌های ناکارآمد وابسته به رانت، به منظور کاهش سطح انتقادات و همچنین تضمین بقای سیاسی خود به تضعیف نهادهای نوپای دموکراتیک نظیر انتخابات و مجلس روی می‌آورند و زمینه نهادی مقابله با ناکارآمدی خود و ساختار فاسد حاکمیتی را از بین می‌برند.

از سوی دیگر در مورد دولت‌هایی که عملکردی اثربخش داشته و قابلیت‌های منفی آنها توسط نهادهای مستقل و به وسیله گردش آزاد اطلاعات کنترل می‌گردد و علاوه بر آن امکان تغییر و تحول مسالمت‌آمیز آنها در هر زمان و مکان فراهم بوده و دگرگونیشان در گرو ایجاد بی‌ثباتی نمی‌باشد، می‌توان امیدوار بود که رانت منابع طبیعی در قالب صندوق تأمین هزینه

۶. محمدعلی شیخ‌الاسلامی، سید محمدتقی قبولی درافشان، و محمدتقی فخلعی، «بررسی فقهی حکم رانت‌خواری با استناد به قاعده لاضرر»، فصلنامه علمی فقه و اصول، ۵۳، شماره ۲ (مرداد ۱۴۰۰): ۱۰۵-۱۲۴.

سیاست‌گذاری اختلال آمیز دولت در حوزه‌های مختلف و یا تعمیق بخش فساد سیستمی حاکمیت، نمود پیدا نکند.^۷

با توجه به مطالب مطرح‌شده به نظر می‌رسد جوامعی که برای تأمین هزینه‌های خود به فروش منابع طبیعی وابسته است بیشتر در معرض پدیده رانت‌جویی قرار دارند؛ به عبارت دیگر در چنین جوامعی وجود منابع طبیعی و کسب درآمد از طریق آن بستری برای افزایش انگیزه جهت رانت‌جویی فراهم می‌سازد.

بر اساس مطالب ذکرشده و اهمیت توجه به مسئله رانت اقتصادی و تلاش در جهت محدود ساختن آن در فرآیند توسعه کشور، هدف از انجام این پژوهش ارائه مدل نگاشت فازی عوامل مؤثر بر مقابله با رانت اقتصادی است. سامان‌دهی این تحقیق به این ترتیب است که پس از این مقدمه و در بخش دوم ادبیات موضوع و پیشینه تحقیق، در بخش سوم روش تحقیق، در بخش چهارم یافته‌ها و در نهایت در بخش پنجم ضمن تفسیر نتایج، جمع‌بندی و پیشنهادها ارائه خواهد شد.

۲. مروری بر ادبیات موضوع و پیشینه تحقیق

همواره درآمدهای نفتی پشتوانه مالی بسیار محکمی برای اجرای سیاست‌های داخلی و خارجی دولت در ایران بوده است، اما همچنان بخش عظیمی از اقتصاد ایران متأثر از پدیده رانت است، زیرا درآمدهای بادآورده نفتی در دوران جمهوری اسلامی ایران همچنان مهم‌ترین منبع درآمد دولت محسوب می‌شوند؛ بنابراین پیش از اینکه به بررسی عوامل مؤثر بر مقابله با رانت اقتصادی بپردازیم، لازم است رانت، خصوصیات اقتصاد رانتی، انواع، علل، منابع و زمینه‌های رانت و رانت‌جویی تعریف گردد.

رانت به درآمد و سودهای بدون زحمتی اطلاق می‌شود که محصول فعالیت‌های اقتصادی و تجاری نیست و ارزش افزوده ایجاد نمی‌کند؛ از این رو یک ارزش، غیر از ارزش واقعی اشیا و خدمات تلقی می‌شود. به تعبیر دیگر هرگونه سود غیرمتعارف که بدون زحمت و به دلیل وابستگی به مقامات بلندپایه - که از آن طریق به اطلاعات پشت پرده اقتصادی دست می‌یابد - که موقعیت و شرایط خاصی را برای فرد و مجموعه‌ای به وجود می‌آورد رانت اطلاق فرصت‌های رانت‌جویی شامل تمامی فرصت‌ها و موقعیت‌هایی است که گروه‌ها و افراد

۷. علیرضا ناصری، سجاد فرجی دیزجی، و حمیدرضا پورسلیمی، «رانت منابع طبیعی، فساد و حکمرانی خوب از کشورهای دارنده منابع طبیعی»، فصلنامه مطالعات اقتصاد انرژی، شماره ۵۵ (۱۳۹۶): ۱۰۷-۱۳۲.

۸. حسینی، «بررسی رانت و مبارزه با رانت‌خواری از منظر نهج البلاغه»، ۱۳۱-۱۵۲.

سودجو می‌توانند با استفاده از این فرصت‌ها درآمدهای بادآورده‌ای را صاحب شوند.^۹ رانت‌ها با توجه به منشأ ایجادکننده آنها به گروه‌های مختلفی چون رانت‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و اطلاعاتی تقسیم می‌شوند. رانت اقتصادی که موضوع مورد بحث این مقوله است، ناشی از برخی عوامل اقتصادی مانند منابع طبیعی، محدودیت‌های بازرگانی، سیاست‌های حمایتی، کنترل قیمت‌ها، چندگانگی نرخ ارز، تخصیص سهمیه‌های ارزی و نحوه توزیع بودجه و اعتبارات دولتی است.^{۱۰}

در اقتصاد سیاسی ایران، نفت در غیاب یک نظام آموزشی مسئله محور و در غیاب دولتی که به صورت نظام وار و نهادمند متقاضی علم باشد، به یک عامل ضد توسعه‌ای تبدیل شده است. در ایران درآمد نفت قدرتی به دولت می‌دهد که بدون آن ممکن نمی‌بود. درآمد نفت در جهت استقلال بیشتر دولت از جامعه عمل کرده و دولت با این درآمد کمتر احساس وابستگی و نیاز به جلب رضایت‌مندی عموم در ازای کسب محبوبیت بیشتر می‌کند. مهم‌ترین میراث سرازیر شدن درآمد نفت در خزانه دولت، شکل‌گیری پدیده رانت و دولت رانتی است. استخراج و تولید نفت هزینه‌ای برای دولت دارد، ولی این درآمد منهای هزینه تولید، همان رانت است؛ بنابراین با یک درآمد بادآورده در یک دولت رانتی نمی‌توان سخن از یک اقتصاد سالم کرد.^{۱۱}

بررسی مطالعات گذشته نشان می‌دهد چنانچه منابع طبیعی افزایش یابد، منابع در دسترس افزایش و نقدینگی متعاقباً افزایش می‌یابد و به اقتصاد تریق می‌شود. در چنین شرایطی، بانک‌ها توانایی بیشتری در اعطای تسهیلات دارند. به نظر می‌رسد این افزایش توانایی پرداخت تسهیلات بانک‌ها می‌تواند زمینه را برای افزایش انگیزه جهت استفاده رانت‌محور از این تسهیلات توسط رانت‌جویان فراهم سازد.^{۱۲}

در ارتباط با موضوع پژوهش، مطالعاتی صورت گرفته است که در ادامه به برخی از آنها اشاره شده است:

در برخی مطالعات خارجی علل مؤثر بر شکل‌گیری پدیده رانت‌جویی شناسایی شده است

9. Nasir Iqbal and Vince Daly, "Rent Seeking Opportunities and Economic Growth in Transitional Economies," *Economic Modelling*, Elsevier 37, no. C (2014): 16-22.

۱۰. سیف‌الله فضلی‌نژاد و مرتضی احمدیان، «اقتصاد رانتی در ایران و راه‌های برون‌رفت از آن»، *مجله اقتصادی*، شماره‌های ۱۱ و ۱۲ (بهمن و اسفند ۱۳۸۹): ۱۲۹-۱۵۸.

۱۱. محمدعلی همایون کاتوزیان، *ایران جامعه کوتاه مدت*، ترجمه عبدالله کوثری (تهران: نشر نی، ۱۳۹۱)، ۳۸-۴۱.

۱۲. رضایی و دیگران، «بررسی اثر وفور منابع طبیعی (نفت و گاز) بر سرکوب مالی و رشد اقتصادی از کانال اثرگذاری بر توزیع درآمد»، *پژوهشنامه اقتصاد انرژی ایران*، شماره ۴، شماره ۱۴ (فروردین ۱۳۹۴): ۸۹-۱۲۲.

که می‌توان به عواملی چون نرخ‌گذاری اعتبارات و تعیین سقف نرخ بهره و به عبارتی دخالت دولت در بازار پول،^{۱۳} حمایت‌های دولت مثل پرداخت تسهیلات بانکی، کاهش نرخ بهره بانکی و تغییر نرخ مالیات بر بازده سهام شرکت‌ها،^{۱۴} کنترل قیمت‌ها^{۱۵} و وجود قیمت‌های دوگانه^{۱۶} اشاره کرد.

باگواتی (Bhagwati) اثرات رانت را بررسی کرد و نتیجه گرفت هزینه‌های اجتماعی ناشی از انحصار و تعرفه بالا است به دلیل آنکه تولیدکنندگان بخش زیادی از منافع خود را صرف لابی‌گری می‌کنند و بدین ترتیب در رانت‌جویی، بخشی از منابع از دست می‌رود.^{۱۷}

رابطه بین فرصت‌های رانت‌جویانه و عملکرد اقتصادی جامعه در مطالعات محدودی تحلیل و بررسی شده است؛ از جمله آکماگلو و وردیر (Acemoglu and Verdier) نشان دادند که فساد اقتصادی و فعالیت‌های رانت‌جویانه باعث تخصیص نامطلوب (Misallocation) منابع و استعدادها در نقطه تعادل اقتصادی می‌شوند و در نهایت به کاهش سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های مولد اقتصادی می‌انجامد.^{۱۸}

کیم و یو (Kim & Yoon) در مقاله‌ای ضمن بررسی سیاست‌های مؤثر بر کاهش رانت‌جویی به علل شکل‌گیری آن اشاره کرده‌اند. آنها در ابتدا با در نظر گرفتن شرایط تعادلی بازار رقابت کامل و وضعیتی که در آن، دولت با دخالت در بازار و تعیین سقف قیمت (Price Ceiling) به کنترل بازار می‌پردازد، مازاد رفاه مصرف‌کنندگان (Willingness-to-Pay) را در این دو حالت با هم مقایسه نموده‌اند. در حالت سقف قیمت مازاد تقاضا در بازار وجود دارد و کالا بر اساس توانایی پرداخت مصرف‌کنندگان تا جایی که عرضه به اتمام رسد، تخصیص خواهد یافت. با وجود سقف قیمت، طبیعی است که خریداران بالقوه‌ای که توانایی پرداخت

13. Anne O Kruger, "The Political Economy of The Rent Seeking Society," *American Economic Review* 64, no. 3 (1974): 291-303.

14. Roger Beck and JM Connolly, "Some Empirical Evidence on rent Seeking," *Public Choice* 87, (1996): 19-33.

15. Jeremy Bulow and Paul Klemperer, "Regulated Prices, Rent Seeking and Consumer Surplus," *Journal of Political Economy* 120, no. 1 (February 2012): 160-186.

16. Åslund Aslund, Peter Boone, and Simon Johnson, "Escaping the Under-Reform Trap," *Transition Economies: How Much Progress?* 48, no. special issue (2001): 88-108.

17. Jagdish N Bhagwati, "Directly Unproductive Profit Seeking Activities," *Journal of Political Economy* 90, no. 5 (Oct 1982): 988-1002.

18. Daron Acemoglu and Thierry Verdier, "Property Rights, Corruption and the Allocation of Talent: A General Equilibrium Approach," *The Economic Journal* 108, no. 450 (Sep 1998): 1381-1403.

بیشتری از قیمت کنترل شده دارند، در فعالیتهای رانت جویانه‌ای مثل دادن به منظور افزایش شانسشان در به دست آوردن کالای مطلوب مشارکت خواهند کرد. فعالیتهای رانت جویانه هزینه‌های اضافی را برای افراد به همراه دارد که از این رو ممکن است منافع خالص خریداران از زمانی که فعالیتهای رانت جویی وجود ندارد، کوچک‌تر باشد.^{۱۹} کابالرو و یارد (Caballero & Yared) اثر رانت جویی را بر پس‌اندازهای عمومی مورد بررسی قرار دادند و نتیجه گرفتند رانت جویی سیاستمداران، باعث افزایش بدهی‌های دولت و کسری عمومی می‌شود.^{۲۰}

فضلی‌نژاد و احمدیان در پژوهشی با عنوان اقتصاد رانتی در ایران و راه‌های برون‌رفت از آن ضمن معرفی ابعاد و پیامدهای دولت رانتی در دوران پهلوی و حاکم بودن یک اقتصاد رانتی در دوران جمهوری اسلامی ایران در پی آن است تا ضمن به چالش کشیدن یک مدل دولت رانتی، راهکارهای برون‌رفت از این موضوع را نشان داده و یک طراحی جدید برای جدا شدن از آن ارائه نماید.^{۲۱} کاویانی با برآورد منابع عمده رانت اقتصادی در ایران، اثر آن را بر متغیرهای کلان از جمله رشد اقتصادی بررسی و در کوتاه‌مدت، رابطه منفی بین رانت و رشد اقتصادی را تأیید کرد. در مطالعه مذکور، تفاوت بین نرخ ارز تعادلی و نرخ ارز بازار، یکی از عوامل ایجاد رانت معرفی شده است.^{۲۲} در مقاله دیگری گرجی و اقبالی موضوع اقتصاد رانتی را با تأکید بر سیکل‌های تجاری و سیاسی بررسی کردند و نتیجه گرفتند سیکل‌های تجاری - سیاسی شامل دخالت‌های دولت در اقتصاد از طریق سیاست‌های مالی و پولی، سهم عمده‌ای در سیکل‌های تجاری ایران داشته‌اند.^{۲۳} یافته‌های پژوهش مداح و ابراهیمی که به بررسی اثر فرصت‌های رانت جویی بر حجم سپرده‌های بانکی بخش خصوصی در اقتصاد ایران پرداخته‌اند نشان می‌دهد که فرصت‌های رانت جویانه مردم را تشویق می‌نمایند تا به منظور کسب سود بیشتر، سپرده‌های خود را از بازار رسمی پول خارج کرده و به بازارهای غیررسمی انتقال دهند.^{۲۴}

19. Sunwoong Kim and Yoon-Ha Yoo, "Policies to Reduce Rent Seeking in Controlled Markets," *International Economic Journal* 21, no. 1 (2007): 27-47.

20. Ricardo.J Caballero and Pierre Yared, "Future Rent Seeking and Current Public Saving," *Journal of International Economics* 82, no. 2 (August 2010): 36-124.

۲۱. فضلی‌نژاد و احمدیان، «اقتصاد رانتی در ایران و راه‌های برون‌رفت از آن»، ۱۲۹-۱۵۸.

۲۲. زهرا کاویانی، «برآوردی از اندازه رانت در اقتصاد ایران به‌عنوان کشور نفتی» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه صنعتی شریف، ۱۳۸۹)، ۱۰.

۲۳. ابراهیم گرجی و علیرضا اقبالی، «بررسی اقتصاد رانتی با تأکید بر سیکل‌های تجاری، سیاسی، تحلیلی، تئوریک»، *پژوهشنامه علوم سیاسی* ۶، شماره ۳ (شهریور ۱۳۹۰): ۱۳۷-۱۵۴.

۲۴. مجید مداح و سارا ابراهیمی، «اثر فرصت‌های رانت جویی بر حجم سپرده‌های بانکی بخش خصوصی در اقتصاد ایران»، *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)* ۱۶، شماره ۲ (تابستان ۱۳۹۵): ۵۷-۷۲.

یافته‌های پژوهش ناصری و همکاران نشان می‌دهد که رابطه بین فساد و رانت منابع به کیفیت شاخص‌های حکمرانی خوب وابسته است؛ به گونه‌ای که با محقق شدن حداقلی از این شاخص، می‌توان اثرات فسادآفرین رانت منابع را کنترل کرد. با کنترل اثرات دوره‌های زمانی و اثرات ثابت منطقه‌ای و سایر متغیرها، نتایج فوق حفظ می‌شود. همچنین استفاده از شاخص‌های اثربخشی دولت (Governance Effectiveness) و شاخص کیفیت مقررات (Regulatory Quality) به جای شاخص حکمرانی خوب نیز نتایج کلی مطالعه را تأیید می‌کند.^{۲۵}

شقایق شهری و دیگران^{۲۶} با استفاده از منطق فازی به سنجش رانت اقتصادی در ایران طی دوره ۹۳-۱۳۶۰ پرداخته‌اند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد با فرض آنکه اندازه دولت و امنیت اقتصادی از عوامل کلیدی اقتصادی تعیین‌کننده رانت باشند، روند شاخص فازی رانت اقتصادی ایران در این دوره بین ۰/۴۳ و ۰/۷۲ نوسان داشته و روندی صعودی را در این دوره طی کرده است. بیشترین میزان شاخص فازی رانت اقتصادی مربوط به مقطع ۱۳۷۴ است.

حسینی در پژوهشی که به بررسی رانت و مبارزه با رانت‌خواری از منظر نهج‌البلاغه پرداخته است. او به روش‌های مبارزه با فساد و رانت‌خواری اشاره می‌کند و آنها را چنین برمی‌شمارد: تأکید بر خودکنترلی (اصل شایسته‌سالاری، تقوا و معنویت، تعهد و مسئولیت‌پذیری و ...)؛ موضوعات مربوط به نظارت و کنترل دقیق بر عملکرد کارگزاران؛ اقدامات عملی و برنامه اصلاحات؛ مبارزه با مفاسد اقتصادی؛ تصفیه و پالایش جامعه از عناصر فاسد و فرصت‌طلب؛ بازرسی و نظارت عالی؛ تغییر نگرش نسبت به کار و مدیریت؛ اصلاح ساختار استخدامی؛ تأمین هزینه‌های ضروری کارکنان؛ عدالت و از بین بردن تبعیض؛ پالایش نظام اداری از افراد فاسد.^{۲۷}

دستاوردهای «مطالعه جامعه‌شناختی ساختار اقتصادی ایران در شکل‌گیری فساد» که توسط قلی‌زاده و دیگران^{۲۸} انجام شده است نشان می‌دهد دولت برآمده از انقلاب ۵۷ میراث‌دار ساختار اقتصادی نامتوازی است. تنش‌های سیاسی و بحث‌های ایدئولوژیکی پس از انقلاب مانع از آن شد که به مسائل اقتصادی همچون فساد به صورت علمی و مداوم پرداخته شود. سیطره دولت و نفت در اقتصاد ایران پس از انقلاب و سیاست‌گذاری‌های عوام‌گرایانه و مدیریت غیرعلمی مانع از سازماندهی مناسبی در زمینه اقتصادی و شکل‌گیری ساختار

۲۵. ناصری، فرجی دیزجی، و پورسلیم، «رانت منابع طبیعی، فساد و حکمرانی خوب»، ۱۰۷-۱۳۲.

۲۶. شقایق، علیزاده، و جمشیدی، «سنجش رانت اقتصادی در ایران با استفاده از منطق فازی»، ۲۴۵-۲۶۶.

۲۷. حسینی، «بررسی رانت و مبارزه با رانت‌خواری از منظر نهج‌البلاغه»، ۱۳۱-۱۵۲.

۲۸. مجتبی قلی‌زاده، میثم موسائی، و مصطفی ازکیا، «مطالعه جامعه‌شناختی ساختار اقتصادی ایران در شکل‌گیری فساد»، فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی، شماره ۲۷ (تابستان ۱۳۹۸): ۲۲۱-۲۴۳.

طراحی مدل نگاشت فازی عوامل مؤثر بر مقابله با ... / حسنونند، عارف‌نژاد و ... ۳۰۳

اقتصادی رانتی شد. بالطبع در یک ساختار اقتصادی رانتی، سخن از یک جامعه سالم و دور از فساد ممکن نیست.

آسیب‌شناسی اقتصادی و سیاسی دولت‌های رانتیر در خاورمیانه (مطالعه موردی کویت) نشان می‌دهد دولت‌های رانتیر به دلیل وابستگی شدید به درآمدهای رانتی، در جنبه‌های اقتصادی و سیاسی خود دچار آسیب‌هایی شده‌اند و به نظر می‌رسد این آسیب‌پذیری خصلت لاینفک دولت‌های مذکور است. دولت‌های رانتیر در وجه سیاسی به دلیل تفکیک منابع درآمدی خود از جامعه دارای خصلتی اقتدارگرا و غیردموکراتیک هستند. در وجه اقتصادی نیز ویژگی بارز این نوع دولت‌ها؛ تک‌محصولی و اقتصادی تورم‌زا همراه با بیکاری و کسری بودجه است.^{۲۹}

زاهد غروی و دیگران^{۳۰} در پژوهشی تحت عنوان «علل، آثار و روند فساد مالی اقتصاد ایران: رویکرد آثار عدیده - علل عدیده» به این نتیجه رسیدند که متغیرهای رشد اندازه دولت، نوع نظام سیاسی، ثبات سیاسی، درجه بازبودن اقتصاد و رانت نفتی به عنوان علل فساد مالی شناخته می‌شوند و متغیرهای نرخ رشد تولید ناخالص داخلی اسمی و درصد پس‌انداز ناخالص داخلی به تولید ناخالص داخلی، به عنوان آثار فساد مالی اقتصاد ایران شناخته می‌شوند. همچنین نتایج به دست آمده از الگوی پژوهش، نشان می‌دهد که روند فساد مالی اقتصاد ایران در این دوره، صعودی بوده است.

نوری کلاکی و دیگران^{۳۱} با انجام پژوهشی با عنوان «تأثیر رانت‌خواری بر اقتصاد با رویکرد فقهی» دریافته‌اند که شکوفایی اقتصادی نیازمند کار و تلاش مولد و دوری از روش‌هایی است که باعث دسترسی عده‌ای به منافع و محروم ماندن عده‌ای دیگر شود. از این جهت، رانت باعث نابرابری، ظلم و ستم و همچنین شکل‌گیری باندهای مافیایی ثروت و قدرت می‌شود. فقه اسلامی مخالف ثروت‌اندوزی نامشروع از جمله رانت‌خواری است.

فرجی دیزجی و دیگران^{۳۲} با مطالعه بر اثر رانت نفت و فساد بر استقلال بانک مرکزی در

۲۹. حسین مسعودنیا و پیمان شیبخ محمودی، «آسیب‌شناسی اقتصادی و سیاسی دولت‌های رانتیر در خاورمیانه، مطالعه موردی کویت»، فصلنامه دولت‌پژوهی، ۶، شماره ۲۱ (خرداد ۱۳۹۹): ۱۳۹-۱۷۷.

۳۰. مهدی زاهد غروی و دیگران، «علل، آثار و روند فساد مالی اقتصاد ایران: رویکرد آثار عدیده - علل عدیده»، دوفصلنامه علمی مطالعات و سیاست‌های اقتصادی، ۴، شماره ۲ (زمستان ۱۳۹۶): ۱۰۱-۱۲۶.

۳۱. نسرين درویش نوری کلاکی، طیبه عارف‌نیا، و طاهره سلیمی، «تأثیر رانت‌خواری بر اقتصاد با رویکرد فقهی»، فصلنامه علمی مطالعات فقه اقتصادی، ۴، شماره ۲ (تیر ۱۴۰۱): ۱۲۹-۱۴۵.

۳۲. سجاد فرجی دیزجی، حسین صادقی، و زهرا لطفی، «اثر رانت نفت و فساد بر استقلال بانک مرکزی در کشورهای صادرکننده نفت»، فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی، ۲۹، شماره ۹۸ (۱۴۰۰): ۴۱۷-۴۴۵.

کشورهای صادرکننده نفت دریافتند که تأثیر رانت کل منابع طبیعی که شامل رانت‌های نفتی نیز می‌باشد بر روی استقلال بانک مرکزی منفی است. علاوه بر آن سایر متغیرهای کنترلی مهم مورد استفاده در این تحقیق نشان می‌دهند که با افزایش هزینه‌های دولت، افزایش نقدینگی و نیز افزایش درآمد ناخالص داخلی سرانه، استقلال بانک مرکزی در کشورهای صادرکننده نفت کاهش می‌یابد؛ درحالی که بهبود شاخص شفافیت منجر به بهبود استقلال بانک مرکزی در این کشورها می‌گردد. نتایج دلالت بر آن دارد که کشورهای نفتی می‌توانند با مدیریت مناسب رانت‌های نفتی و کنترل شیوه هزینه‌های دولت و نقدینگی از استقلال بانک مرکزی خود در مواجهه با سیاست‌های مالی دولت و رانت‌های نفتی حمایت کنند. طبق یافته‌های تحقیق وجود شفافیت اطلاعات و آگاهی عمومی می‌تواند عاملی مؤثر در این راستا باشد.

عرب مازار و دیگران^{۳۳} پژوهشی با عنوان «عوامل مؤثر بر کیفیت حکمرانی در کشورهای دارای رانت منابع طبیعی: رویکرد معادلات همزمان داده‌های تابلویی» انجام داده‌اند. نتایج این پژوهش حاکی از آن است که تولید ناخالص سرانه، درآمدهای مالیاتی و آزادی مطبوعات بر کیفیت حکمرانی اثرگذار بوده‌اند. همچنین، کیفیت حکمرانی در کشورهای دارای رانت منابع نیز از طریق اثرگذاری بر ساختار مخارج دولت و سرمایه انسانی بر رشد اقتصادی اثرگذار بوده‌اند.

با توجه به بررسی مبانی نظری و پیشینه پژوهش مشخص گردید که پژوهش‌هایی در خصوص رانت انجام شده است بدون در نظر گرفتن تأثیر همزمان عوامل مؤثر بر رانت صورت گرفته‌اند، ولی در این پژوهش با استفاده از روش نگاشت فازی عوامل مؤثر بر رانت به صورت همزمان و توجه به اینکه با هم ارتباط دارند، بررسی می‌شود.

۱-۲. نقشه‌های شناختی فازی (Fuzzy Cognitive Map)

نتایج روش انگاره‌نگاری شناختی به واسطه نمایش محدود روابط برای سیستم‌های پیچیده ناکارآمد بوده است، زیرا عموماً رابطه علیت در سیستم‌های دنیای واقعی به صورت دو ارزشی (بلی و خیر) نمی‌باشد. روابط بسیار پیچیده‌تر از آن هستند که تنها با یک علامت توصیف شوند. اصول این روش از نظر نمایش مدل به صورت مجموعه‌ای از مفاهیم که به وسیله روابط به هم وصل شده‌اند، شبیه به رویکرد آکسلرد می‌باشد. در مقایسه با نقشه‌های شناخت،

۳۳. عباس عرب مازار، حجت ایزدخواستی، و سعید بیگ محمدی، «عوامل مؤثر بر کیفیت حکمرانی در کشورهای دارای رانت منابع طبیعی: رویکرد معادلات همزمان داده‌های تابلویی»، *اقتصاد و الگوسازی*، ۱۱، شماره ۱ (خرداد ۱۳۹۹): ۱۲۱-۱۵۱.

طراحی مدل نگاشت فازی عوامل مؤثر بر مقابله با ... / حسنونند، عارف نژاد و ... ۳۰۵

برجسته‌ترین خصوصیت نقشه‌های شناخت فازی به شیوه نمایش روابط علی بین مفاهیم برمی‌گردد. در این نقشه‌ها به جای یک علامت صرف به هر یال یک عدد نسبت داده می‌شود که قدرت رابطه علی مورد نظر را بیان می‌کند. نقشه‌های شناخت فازی روابط را با عبارت‌های فازی توصیف می‌کنند.^{۳۴}

نقشه‌های شناختی گرافی جهت‌دار برای بازنمایی ارتباطات علی میان چند شیء یا مفهوم است. یک نقشه (نگاشت) شناخت فازی نگاشتی است که در آن رابطه (عضوی)، از عناصر (مثلاً مفاهیم، حوادث، منابع پروژه) یک «چشم‌انداز ذهنی» برای محاسبه «قدرت اثر» این عناصر استفاده می‌شود. نقشه شناخت فازی توسط بارت کاسکو معرفی شد.^{۳۵} رون اکسلرد نقشه‌های شناختی را به صورت روش رسمی برای نشان دادن دانش علمی اجتماعی و مدل‌سازی تصمیم‌گیری در سیستم‌های اجتماعی و سیاسی معرفی کرد.

FCM یک تکنیک است که برای کسب دانش و بازپرداخت دانش علمی استفاده می‌شود، از فرایند استدلال دانش سببی پشتیبانی می‌کند و متعلق به سیستم فازی عصبی است که هدف آن حل مسائل تصمیم‌گیری، مدل‌سازی و شبیه‌سازی سیستم‌های پیچیده است.^{۳۶}

به عبارت دیگر، نقشه‌های شناختی فازی با توصیف‌های سیستم از طریق مدل کردن علائمی از علیت که نشان‌دهنده رابطه مثبت یا منفی (نقاط قوت روابط علت و معلولی) برگرفته از ارزش‌های فازی و توالی و سلسله مراتب ارتباط علت و معلولی است (برای مثال اثر تغییر یک مفهوم یا گره بر گره‌های دیگر) می‌تواند تحلیل‌گران و تصمیم‌گیران را با یک درک راحت، دقیق و جامع از سیستم‌های پیچیده راهنمایی کند.

۳. روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف کاربردی و جز پژوهش‌های توصیفی - علی است و روابط علی و نفوذ متغیرهای مرتبط با هم را بررسی می‌کند. روش جمع‌آوری داده‌ها ترکیبی (کمی - کیفی) می‌باشد که در مرحله اول داده‌ها از طریق مصاحبه نیمه ساختاریافته با خبرگان اطلاعات در خصوص عوامل مقابله با رانت اقتصادی جمع‌آوری گردید و در مرحله دوم محاسبات مناسب

۳۴. زینب بختیاری، «کاوش پویایی‌های رفتار سازمانی پیروی سمی با استفاده از نگاشت شناختی: مطالعه‌ای موردی در سازمان‌های دولتی کرمان» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان، ۱۳۹۵).

35. B. Kosko, "Fuzzy cognitive maps," *International Journal of man-machine studies* 24, no. 1 (1986): 65-75.

36. J. Salmeron et al., "Learning Fuzzy Cognitive Maps with modified asexual reproduction optimisation algorithm," *Knowledge-Based Systems* 163 (2019): 723-735.

با استفاده از مراحل روش نقشه نگاشت فازی انجام شد. پس از شناسایی عوامل مؤثر بر مقابله با رانت اقتصادی از طریق مصاحبه، در مرحله بعد، اعضای نمونه که ۲۶ نفر از خبرگان که شامل اساتید رشته‌های اقتصاد و حقوق و کارشناسان دستگاه‌های نظارتی و آشنا با موضوع به روش نمونه‌گیری گلوله برفی انتخاب شدند و این عوامل در قالب یک ماتریس مقایسه زوجی در اختیار آنها قرار گرفت. از پاسخ‌دهندگان خواسته شد که به پرسشنامه‌ها در مقیاس لیکرت ۵ درجه‌ای (خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم و خیلی کم) امتیاز دهند.

جدول (۱): مشخصات خبرگان

جنسیت	تعداد	تحصیلات	تعداد	سابقه کاری	تعداد	سن	تعداد
مرد	۲۳	دکتری	۱۴	۱-۱۰	۶	۳۰-۴۰	۷
زن	۳	کارشناسی	۱۲	۱۱-۲۰	۱۳	۴۱-۵۰	۱۴
		ارشد		۲۱-۳۰	۷	۵۱-۶۰	۵

با توجه به اینکه اطلاعات به دست آمده از پرسشنامه‌ها عبارات کلامی بود، با استفاده از اعداد فازی مثلثی معادل مقیاس لیکرت ۵ درجه‌ای به اعداد فازی تبدیل شدند (جدول ۲).

جدول (۲): اعداد فازی برای شدت اثرگذاری شاخص‌ها بر یکدیگر

متغیرهای زبانی	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم	خیلی کم
اعداد فازی	(۰/۷۵، ۱، ۱)	(۰/۵، ۰/۷۵، ۱)	(۰/۲۵، ۰/۵، ۰/۷۵)	(۰، ۰/۲۵، ۰/۵)	(۰، ۰، ۰/۲۵)

پس از تبدیل عبارات کلامی به اعداد فازی (رابطه ۱)، ماتریس تصمیم فازی ایجاد شد. از آنجایی که اعداد فازی اعداد مبهم و غیرقابل تحلیل هستند، باید به اعداد قابل تحلیل تبدیل شوند؛ بنابراین، اعداد فازی با استفاده از روش میانگین‌گیری فازی (رابطه ۲ و ۳) به اعداد قطعی تبدیل می‌شوند، به عبارت دیگر، فازی زدایی انجام می‌شود.

طراحی مدل نگاشت فازی عوامل مؤثر بر مقابله با ... / حسنونند، عارف‌نژاد و ... ۳۰۷

$$1) A = (a_l^{(i)}, a^{(i)}, a_u^{(i)})$$

$$i = 1.2.3. \dots n$$

$$2) A = \frac{\sum_{i=1}^n (a_l^{(i)}, a_m^{(i)}, a_u^{(i)})}{n}$$

$$3) W = \frac{m_l + 2m_m + m_u}{4}$$

پس از فازی‌زدایی (تبدیل اعداد فازی به اعداد قطعی) یک ماتریس تصمیم فازی‌زدایی ایجاد می‌شود، سپس توان تأثیرگذاری (رابطه ۴)، ظرفیت تأثیرپذیری (رابطه ۵) و درنهایت شاخص محوری (رابطه ۶) هرکدام از عوامل را با استفاده از فرمول‌های زیر محاسبه کردیم و درنتیجه آن شاخص برتری مشخص شد.

$$4) Out_{(C_i)} = \sum_{k=1}^n W_{ik}$$

$$5) In_{(C_i)} = \sum_{k=1}^n W_{ki}$$

$$6) Cen_{(C_i)} = In_{(C_i)} + Out_{(C_i)}$$

در نهایت برای تأیید اعتبار، از معیارهای اعتباربخشی کیفیت لینکلن و گوبا استفاده شد.

۴. یافته‌های پژوهش

پس از انجام مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته با خبرگان (اساتید رشته اقتصاد و حقوق و کارشناسان دستگاه‌های نظارتی) و به دنبال آن کدگذاری باز، ۲۳ عامل (جدول ۳) شناسایی شد.

جدول (۳): عوامل مؤثر بر مقابله با رانت اقتصادی در ایران

ردیف	عوامل	ردیف	عوامل
C1	مدیریت ارتباطات خانوادگی	C13	افزایش کیفیت قوانین و مقررات در حوزه اقتصادی
C2	عدم اتکا درآمدی دولت به منابع زیرزمینی	C14	فرهنگ‌سازی در راستای کاهش مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی
C3	شفافیت و جریان آزاد اطلاعات	C15	نهادینه‌سازی درآمدهای مالیاتی
C4	تقارن اطلاعاتی	C16	جلوگیری کردن از گنجینه کردن نقدینگی
C5	شایسته‌سالاری در به کارگیری افراد	C17	توزیع عادلانه بارانه‌های دولتی
C6	سازو کار مناسب جهت صدور مجوز فعالیت‌های اقتصادی	C18	جلوگیری از آزادسازی‌های یکباره در اقتصاد
C7	تقویت مراکز نظارتی	C19	تقویت اقتدارگرایی سیاسی
C8	عادلانه شدن سیستم توزیع منابع	C20	افزایش سرمایه اجتماعی
C9	جلوگیری از دو قطبی شدن جامعه و تضاد طبقاتی	C21	کاهش کسری بودجه دولت
C10	بهبود فضای کسب و کار	C22	تمرکززدایی مالی دولت
C11	کاهش اندازه دولت	C23	کاهش عدم اطمینان محیطی
C12	انحصارزدایی از فعالیت‌های اقتصادی		

منبع: یافته‌های تحقیق

پس از شناسایی عوامل، به منظور مشخص شدن اثر هر یک از عوامل بر یکدیگر، پرسشنامه‌ای ۲۳ متغیره در قالب ماتریس مقایسات زوجی طراحی شد و در اختیار ۲۶ نفر از خبرگان قرار گرفت و آنها بر اساس طیف ۵ تایی لیکرت (خیلی زیاد، زیاد، متوسط، کم و خیلی کم) به هر کدام از این عوامل امتیاز دادند و ترجیح هر عامل افقی را به هر عامل عمودی ارزیابی کردند. پس از جمع‌آوری پرسشنامه‌ها، عبارات کلامی با استفاده از طیف فازی به اعداد فازی تبدیل شدند و ماتریس تصمیم

طراحی مدل نگاشت فازی عوامل مؤثر بر مقابله با ... / حسنوند، عارف‌نژاد و ... ۳۰۹

فازی تشکیل شد. سپس به منظور راحتی در تحلیل و انجام محاسبات، اعداد فازی با استفاده از روش میانگین فازی به اعداد قطعی تبدیل شدند و فازی‌زدایی انجام شد و در نهایت ماتریس فازی‌زدایی شده که یک ماتریس 23×23 است (جدول شماره ۴)، تشکیل شد. به دلیل اینکه ترجیح هر عامل بر خودش در ماتریس مقایسات زوجی ثابت است، درایه‌های روی قطر اصلی مقدار ثابتی دارند و در نظر گرفته نمی‌شوند.

جدول (۴): ماتریس فازی‌زدایی شده (ماتریس روابط)

	w1	w2	w3	w4	w5	w6	w7	w8	w9	w10	w11	w12	w13	w14	w15	w16	w17	w18	w19	w20	w21	w22	w23
w1	.	/.۵۶	/.۳۸	/.۷۵	/.۶۴	/.۶۹	/.۴۸	/.۲۳	/.۵۷	/.۷۲	/.۴۷	/.۷۶	/.۸۲	/.۶۴	/.۶۲	/.۷۷	/.۷۳	/.۴۳	/.۵۱	/.۴۹	/.۵۳	/.۷۵	/.۶۸
w2	/.۵۱	.	/.۶۷	/.۵۵	/.۶۸	/.۶۸	/.۶۳	/.۵۸	/.۷۱	/.۷	/.۷۶	/.۷۳	/.۵۶	/.۷۵	/.۷۸	/.۵۳	/.۷۶	/.۷۲	/.۶	/.۷۵	/.۵۳	/.۵	/.۵۶
w3	/.۴۸	/.۶۶	.	/.۵۲	/.۶۸	/.۶۹	/.۶۳	/.۷۸	/.۶۴	/.۸	/.۶۹	/.۶۵	/.۷۲	/.۶۶	/.۵۷	/.۷۲	/.۷۷	/.۵۸	/.۶۸	/.۴۹	/.۷۸	/.۶۸	/.۷۷
w4	/.۶۵	/.۵۱	/.۵۶	.	/.۷۴	/.۵۳	/.۶۸	/.۶۳	/.۶۶	/.۷۳	/.۳۹	/.۷۶	/.۵	/.۷	/.۷۶	/.۷۴	/.۵۷	/.۶۵	/.۷۵	/.۶	/.۴۵	/.۶۸	/.۴۵
w5	/.۷۳	/.۷۵	/.۶۴	/.۵۲	.	/.۶۸	/.۷۷	/.۶۹	/.۷۶	/.۴۹	/.۶۳	/.۵۱	/.۳۸	/.۶۹	/.۷۲	/.۶۹	/.۶۴	/.۶۵	/.۵۸	/.۲	/.۴۶	/.۸۵	/.۶۵
w6	/.۶	/.۷۴	/.۸۳	/.۶۹	/.۶۶	.	/.۷۵	/.۵۵	/.۳۷	/.۴۶	/.۶۵	/.۶۹	/.۸۲	/.۷۵	/.۸۱	/.۷۸	/.۴۸	/.۶۷	/.۷۸	/.۹۲	/.۶۶	/.۷۵	/.۷۱
w7	/.۸۳	/.۷۷	/.۶۶	/.۷	/.۸	/.۸۵	.	/.۷۶	/.۶۷	/.۵۴	/.۶۲	/.۴۳	/.۷۶	/.۵۱	/.۶۶	/.۶۵	/.۶	/.۳۵	/.۷	/.۶۹	/.۶۷	/.۶۹	/.۶۸
w8	/.۷	/.۸۳	/.۷۵	/.۸	/.۵۸	/.۶	/.۶۸	.	/.۷۵	/.۷۱	/.۶۳	/.۷۲	/.۵۵	/.۶۲	/.۶۴	/.۸۲	/.۷۵	/.۷۶	/.۷۵	/.۸	/.۷۴	/.۷۵	/.۷۹
w9	/.۶۳	/.۶۶	/.۸۳	/.۷۸	/.۶۲	/.۸	/.۷۷	/.۷۷	.	/.۷۵	/.۷۷	/.۶۶	/.۶۶	/.۷۹	/.۶	/.۶۳	/.۴۷	/.۵۵	/.۸۷	/.۸	/.۶۹	/.۶۱	/.۲۹
w10	/.۵۹	/.۷۵	/.۵۷	/.۸۵	/.۸۵	/.۴۵	/.۴۹	/.۷۸	/.۷۱	.	/.۶۲	/.۶۸	/.۵۵	/.۵۸	/.۷۶	/.۶۳	/.۶۶	/.۴۴	/.۵	/.۵۱	/.۶۸	/.۶۹	/.۸۳
w11	/.۷۶	/.۶۸	/.۵۸	/.۸۲	/.۸۲	/.۸۵	/.۶۸	/.۶۴	/.۷۷	/.۸۳	.	/.۴	/.۵۸	/.۸۱	/.۶۹	/.۶۷	/.۶۸	/.۶۸	/.۲۴	/.۶۸	/.۶۵	/.۵۳	/.۴۹
w12	/.۶۸	/.۷۷	/.۵۴	/.۷۲	/.۶	/.۳۸	/.۴۱	/.۸۱	/.۶۲	/.۸۵	/.۶۲	.	/.۶۸	/.۷۱	/.۸	/.۸۲	/.۶۶	/.۴۳	/.۴۵	/.۳۹	/.۶۶	/.۳۷	/.۵۹
w13	/.۸۱	/.۶۵	/.۸	/.۶۷	/.۶	/.۶۸	/.۷۷	/.۶۸	/.۷۹	/.۸۲	/.۸۳	/.۶۵	.	/.۸۱	/.۸۶	/.۴۲	/.۴۲	/.۶۶	/.۷	/.۶۸	/.۷۱	/.۵۵	/.۸۳
w14	/.۶۴	/.۵۷	/.۵۶	/.۶۸	/.۴۴	/.۶۲	/.۵۹	/.۷۵	/.۶۶	/.۸۶	/.۸۲	/.۸۱	/.۶۹	.	/.۴۱	/.۶۳	/.۳۸	/.۴۳	/.۸	/.۵۸	/.۵۳	/.۷۷	/.۸۳
w15	/.۶۵	/.۵۹	/.۶	/.۸۳	/.۶۸	/.۷	/.۶۵	/.۴۲	/.۵۹	/.۸۲	/.۶۴	/.۶	/.۵۶	/.۲۸	.	/.۶۵	/.۵۸	/.۴۳	/.۴۱	/.۶۵	/.۶۳	/.۶۹	/.۴۳
w16	/.۵۷	/.۵۸	/.۵	/.۷	/.۴۴	/.۶۹	/.۷۸	/.۷۸	/.۸۲	/.۸	/.۸۲	/.۸۳	/.۶	/.۴۲	/.۶۴	.	/.۴	/.۶۷	/.۷	/.۶۹	/.۶۸	/.۶۷	/.۳۸
w17	/.۶	/.۳۶	/.۴	/.۶۹	/.۶۸	/.۶۳	/.۶۴	/.۸۴	/.۶۹	/.۴۵	/.۶۱	/.۶۲	/.۶۹	/.۴۱	/.۸۴	/.۶	.	/.۷۶	/.۷۷	/.۸۴	/.۸۵	/.۶	/.۴
w18	/.۲۲	/.۷۵	/.۵۹	/.۳۲	/.۴۲	/.۴۵	/.۶	/.۶۷	/.۵۶	/.۶۷	/.۶	/.۴۱	/.۸۲	/.۳۹	/.۴۱	/.۶۵	/.۶۳	.	/.۵۲	/.۶۸	/.۳۸	/.۶۲	/.۸۱
w19	/.۶۵	/.۶	/.۶۵	/.۶۷	/.۷۵	/.۷۵	/.۵۷	/.۲۸	/.۶	/.۶۸	/.۷۳	/.۸۱	/.۶۹	/.۷	/.۸۲	/.۷۱	/.۶۶	/.۷۶	.	/.۴	/.۸۱	/.۸۱	/.۷۸
w20	/.۸۲	/.۵۵	/.۸۵	/.۶۵	/.۶۸	/.۶۹	/.۶۱	/.۶۷	/.۴	/.۶۴	/.۵۹	/.۵۸	/.۵۷	/.۴۲	/.۴	/.۷۲	/.۶۵	/.۸۳	/.۸۳	.	/.۷۳	/.۴۸	/.۶۹
w21	/.۸۵	/.۶	/.۶	/.۷۷	/.۶۶	/.۲۲	/.۸۲	/.۸۳	/.۶	/.۸۴	/.۷	/.۸۱	/.۶۷	/.۵۹	/.۶۸	/.۵۲	/.۸۱	/.۷۶	/.۵۸	/.۸۳	.	/.۶۸	/.۵۵
w22	/.۴۸	/.۶۴	/.۷۸	/.۲۲	/.۴۲	/.۶۹	/.۸۳	/.۵۹	/.۷۵	/.۷۸	/.۴۴	/.۶۶	/.۶	/.۳۸	/.۷۹	/.۴۳	/.۳۹	/.۴۳	/.۶۹	/.۷۷	/.۶۲	.	/.۶۸
w23	/.۴۴	۶	/.۸۷	/.۷۹	/.۸۵	/.۶۵	/.۷۵	/.۳۴	۶	/.۷۸	/.۶	/.۶۲	/.۸	/.۶	/.۳۸	/.۴۳	/.۷۹	/.۵۷	/.۶۱	/.۴۱	/.۶۶	/.۷	.

منبع: یافته‌های تحقیق

پس از ایجاد ماتریس روابط، نوبت به محاسبه شاخص‌های مرکزیت شامل ظرفیت تأثیرپذیری (In) توان تأثیرگذاری (Out) و شاخص محوری (Centrality) رسید. ظرفیت تأثیرپذیری مجموع یال‌های ورودی در هر گره و توان تأثیرگذاری مجموع یال‌های خروجی در هر گره را نشان می‌دهد و همچنین شاخص محوری مجموع دو عامل قبلی (in و out) است. هر عاملی با درجه مرکزیت بالاتر، دارای ورودی یا خروجی بالاتر است و بنابراین یک عامل مهم در نظر گرفته می‌شود و باید توجه ویژه‌ای به آن کرد. پس انجام محاسبه برای ۲۳ مؤلفه، جدول شماره ۶ که ظرفیت تأثیرپذیری، توان تأثیرگذاری و شاخص محوری همه عوامل را نشان می‌دهد، تشکیل شد.

جدول (۵): نمونه محاسبات ظرفیت تأثیرپذیری، توان تأثیرگذاری و شاخص مرکزی

ردیف	نمونه محاسبه
۱	$Out_{(C_1)} = 0/56 + 0/39 + 0/75 + 0/64 + 0/69 + 0/49 + 0/3$ $+ 0/57 + 0/72 + 0/47 + 0/76 + 0/84 + 0/64$ $+ 0/62 + 0/77 + 0/73 + 0/63 + 0/51$ $+ 0/49 + 0/53 + 0/75 + 0/68 = 13/33$
۲	$In_{(C_1)} = 0/51 + 0/48 + 0/65 + 0/73 + 0/6 + 0/83 + 0/7$ $+ 0/63 + 0/59 + 0/76 + 0/68 + 0/81 + 0/64$ $+ 0/65 + 0/57 + 0/6 + 0/42 + 0/65$ $+ 0/82 + 0/85 + 0/48 + 0/42 = 14/07$
۳	$Cen_{(C_1)} = 13/33 + 14/07 = 27/4$

منبع: یافته‌های تحقیق

جدول (۶): محاسبه ظرفیت تأثیرپذیری، توان تأثیرگذاری و شاخص مرکزی

Indegree	Outdegree	Centrality	
۱۴/۷	۱۳/۳۳	۲۷/۴	تقارن اطلاعاتی
۱۹/۴۶	۱۴/۲۱	۳۳/۶۷	مدیریت ارتباطات خانوادگی
۱۴/۱۶	۱۴/۵۱	۲۸/۶۷	جلوگیری از آزادسازی‌های یکباره در اقتصاد

طراحی مدل نگاشت فازی عوامل مؤثر بر مقابله با ... / حسنوند، عارف‌نژاد و ... ۳۱۱

۱۴/۷۴	۱۳/۱۸	۲۷/۹۲	عادلانۀ شدن سیستم توزیع منابع
۱۴/۰۸	۱۳/۱۸	۲۷/۲۶	بهبود فضای کسب و کار
۱۳/۸۳	۱۵/۰۷	۲۸/۹	انحصار زدایی از فعالیت‌های اقتصادی
۱۴/۶۱	۱۴/۵۹	۲۹/۲	تقویت مراکز نظارتی
۱۴/۰۱	۱۵/۷۳	۲۹/۷۴	تقویت اقتدارگرایی سیاسی
۱۹/۷۲	۱۴/۸۹	۳۴/۶۱	کاهش عدم اطمینان محیطی
۱۵/۶۴	۱۴/۱	۲۹/۷۴	شایسته‌سالاری در به کارگیری افراد
۱۴/۰۳	۱۴/۲۶	۲۸/۲۹	افزایش کیفیت قوانین و مقررات در حوزه اقتصادی
۱۴/۴۶	۱۳/۵۸	۲۸/۰۴	نهادینه‌سازی درآمدهای مالیاتی
۱۴/۱۸	۱۵/۲۴	۲۹/۴۲	شفافیت و جریان آزاد اطلاعات
۱۳/۳۲	۱۳/۵۷	۲۶/۸۹	فرهنگ‌سازی در راستای کاهش مصرف‌گرایی و تجمل‌گرایی
۱۴/۶۴	۱۳/۱۸	۲۷/۸۲	جلوگیری کردن از گنجینه کردن نقدینگی
۱۴/۱۴	۱۴/۱۷	۲۸/۳۱	جلوگیری از دوقطبی شدن جامعه و تضاد طبقاتی
۱۳/۴۱	۱۳/۷	۲۷/۱۱	توزیع عادلانه یارانه‌های دولتی
۱۲/۷۶	۱۲/۳۲	۲۵/۰۸	افزایش سرمایه اجتماعی
۱۴/۰۲	۱۴/۸۸	۲۸/۹	سازوکار مناسب جهت صدور مجوز فعالیت‌های اقتصادی
۱۳/۸۱	۱۴/۱۳	۲۷/۹۷	تمرکززدایی مالی دولت
۱۴/۱	۱۴/۹۷	۲۹/۰۷	کاهش اندازه دولت
۱۴/۴۲	۱۳/۴۲	۲۷/۸۴	کاهش کسری بودجه دولت
۱۳/۷۳	۲۴/۶۲	۳۸/۳۵	عدم اتکا درآمدی دولت به منابع زیرزمینی

منبع: یافته‌های تحقیق

زمینه‌های مادی و معنوی» مورد تأکید قرار گرفته است. بدون شک با وجود چنین تعابیری در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، وجود هرگونه مفهوم رانت امری غیرقابل توجیه است و این نظام سیاسی درصدد مقابله با آن بوده است. با فرض چنین آرمانی، متأسفانه در عرصه عمل فاصله معناداری با حد مطلوب در زمینه پیشگیری و برخورد با مفهوم رانت و رانت‌خواری وجود دارد و علت این شکاف مسائل متعددی است. از این مسائل می‌توان به وجود تورم بالا، نبود قوانین تخصصی، توجیه و تفسیر ناموجه قوانین موجود، رویه‌های عملی ناهنجار متعدد در برخورد با رانت‌خواری، وجود نهادهای موازی و غیر پاسخگو با قوه مجریه، عدم شفافیت در رویه‌ها و اقدامات اداری اشاره کرد. شاید بتوان اساسی‌ترین مفهوم رانت را با توجه به آسیب‌های اجتماعی فراوانی که به بار می‌آورد رانت اقتصادی در نظر گرفت. رانت اقتصادی پدیدآور نابرابری‌های اقتصادی و متعاقب آن نابرابری‌های اجتماعی است. این نابرابری‌های اجتماعی خود زمینه‌ساز تبعیض و بروز آسیب‌های اجتماعی مانند طلاق، سرقت، ناامنی‌های اجتماعی در جامعه خواهد شد. با توجه به اهمیت و تأثیر این مقوله در ساختار جامعه به نظر می‌رسد پرداختن به چگونگی راه‌های مقابله با رانت اقتصادی در کشور امری مهم و حیاتی می‌باشد. هدف این پژوهش شناسایی عوامل مؤثر بر مقابله با رانت اقتصادی و در نهایت طراحی مدل روابط علی بین عوامل با نقشه شناخت فازی بود. بر اساس نتایج به دست آمده ۲۳ عامل مؤثر بر مقابله با رانت اقتصادی شناسایی شدند. همان‌طور که در مدل نهایی نیز مشخص است، عدم اتکا دولت به منابع زیرزمینی، مدیریت ارتباطات خانوادگی، تقویت اقتدارگرایی سیاسی، کاهش عدم اطمینان محیطی، شایسته‌سالاری در به‌کارگیری افراد و شفافیت و جریان آزاد اطلاعات تأثیر بیشتری بر مقابله با رانت اقتصادی دارند. در مورد وجوه اشتراک این تحقیق با سایر تحقیقات موجود، می‌توان بیان نمود که نتایج تحقیق حاضر با پژوهش‌های رودری و دیگران^{۳۷}، شقاقی‌شهری و دیگران^{۳۸} و گرجی و اقبالی^{۳۹} همخوانی دارد.

بر اساس یافته‌های پژوهش، تدبیر جهت ایجاد درآمدهای پایدار برای دولت از طریق استفاده از ظرفیت‌های بالقوه در کشور مانند دریافت مالیات به‌صورت کارا و عدم اتکا به منابع زیرزمینی پیشنهاد می‌گردد. همچنین بر اساس فرمایشات مقام معظم رهبری در دیدار

۳۷. سهیل رودری، ابوالفضل شاه‌آبادی، و لیلا آرغا، «نقش رکود و رونق در اثرگذاری رانت منابع نفتی بر شاخص توسعه مالی در ایران: آیا کیفیت نهادها موضوعیت دارد؟»، فصلنامه راهبرد مدیریت مالی دانشگاه الزهراء، ۱۱، شماره ۱ (بهار ۱۴۰۲): ۷۷-۱۰۰.

۳۸. شقاقی، علیراده، و جمشیدی، «سنجش رانت اقتصادی در ایران با استفاده از منطق فازی»، ۲۴۵-۲۶۶.

۳۹. گرجی و اقبالی، «بررسی اقتصاد رانتی با تأکید بر سیکل‌های تجاری، سیاسی، تحلیلی، توریک»، ۱۳۷-۱۵۴.

با نخبگان علمی کشور که فرمودند «کشور با اتکا به نخبگان اداره شود نه منابع زیرزمینی» و «کشور به جای تکیه بر درآمدهای نفتی باید با اتکای به نیروهای درونی و ذخائر روی زمین یعنی هوش و استعداد جوانان و تولید علم و دانش اداره شود که در این صورت هیچ قدرتی در دنیا قادر نخواهد بود اقتصاد کشور را به بازی بگیرد». ^{۴۰} بر همین اساس تلاش برای پیشرفت علمی مسئولیت همه دستگاه‌ها و وزارتخانه‌ها هستند؛ لذا باید با تلاش برنامه‌ریزی شده همه دستگاه‌ها، یک زنجیره کامل و یک شبکه عظیم تولید علم ایجاد شود که همه بخش‌ها و اجزای آن مکمل یکدیگر باشد و هم‌افزایی ایجاد شود.

همچنین می‌توان با ایجاد ساز و کاری مناسب توسط نهادهای نظارتی امکان دخیل شدن روابط خانوادگی در فرآیندهای اداری در کشور را به حداقل رساند. همچنین دولت و بانک مرکزی باید با اجرای سیاست‌های مالی و پولی مناسب در راستای ایجاد فضای اطمینان‌بخش در اقتصاد و معیشت خانوار نقش خود را ایفا نماید. یافته‌های پژوهش نشان‌دهنده آن است که در راستای شایسته‌سالاری بایستی در به‌کارگیری کارکنان به تناسب شغل و متصدی شغل توجه شود. همچنین می‌توان با حمایت مطبوعات و خبرنگاران محیطی امن برای صاحبان رسانه و محیطی ناامن برای رانت‌جویان ایجاد نمود. همچنین پیشنهاد می‌گردد با ایجاد تارنمای خاصی، فرآیندهای اداری و صدور مجوزهای سازمان‌های دولتی به‌صورت شفاف گزارش گردند. جرم‌انگاری رانت‌خواری می‌تواند یکی از عوامل مؤثر در مقابله با این معضل اجتماعی باشد. در قانون اساسی به‌عنوان رأس قوانین در اصل سوم بند ۳ (محو هرگونه انحصارطلبی) یا بند ۹ (رفع تبعیضات ناروا و ایجاد امکانات عادلانه برای همه در تمام زمینه‌های مادی و معنوی) به موضوعاتی که می‌تواند در راستای مبارزه با رانت‌خواری باشد اشاره شده، ولی به‌طور تخصصی در قوانین پایین‌دستی به جرم‌انگاری این مسئله اشاره نشده است که متأسفانه این کوتاهی باعث شده در مبارزه با این فساد موفقیت چشم‌گیری حاصل نشود. هرچند این مسئله در قوانین کیفری ما جرم‌انگاری نشده، ولی با جستجو در منابع معتبر فقهی می‌توان حکم تکلیفی و وضعی رانت‌خواری را مشخص نمود. به لحاظ فقهی و با استناد به قاعده لاضرر می‌توان گفت که رانت‌خواری به لحاظ حکم تکلیفی حرام و به لحاظ حکم وضعی شخص رانت‌خوار ملزم به جبران خسارت بوده و به سبب محروم کردن دیگران از حق خود ضامن ضررهایی است که متوجه آنان کرده است. سایر عناوین فقهی مثل خیانت، افساد فی الارض، اخلال نظام می‌توانند به مثابه سایر ادله در اثبات حکم رانت‌خواری نقش داشته باشند.

۴۰. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، «بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در هشتمین همایش ملی نخبگان جوان»، ۱۳۹۳، <https://khl.ink/f/27985>.

سیاهه منابع

الف- منابع فارسی:

بخارایی، احمد، و حمیدرضا غریبی. «نقد چارچوب تحلیلی مواجهه با فساد و رانت‌جویی در مقالات فارسی زبان»، فصلنامه مدیریت سازمان‌های دولتی، شماره ۱ (زمستان ۱۳۹۳): ۲۶-۳۸.

بختیاری، زینب. «کاوش پویایی‌های رفتار سازمانی پیروی سمی با استفاده از نگاشت‌شناختی: مطالعه‌ای موردی در سازمان‌های دولتی کرمان»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه ولی عصر (عج) رفسنجان، ۱۳۹۵.

پریزاد، رضا، و سحر سجادیان. «بررسی رابطه اقتصاد رانتی و توسعه سیاسی»، دانش تفسیر سیاسی، شماره ۸ (تابستان ۱۴۰۰): ۵۴-۷۱.

حسینی، سید اسدالله. «بررسی رانت و مبارزه با رانت‌خواری از منظر نهج‌البلاغه»، دوفصلنامه تخصصی معارف اسلامی و اقتصاد، شماره ۱ (شهریور ۱۳۹۸): ۱۳۱-۱۵۲.

درویش نوری کلاکی، نسرين، طیبه عارف‌نیا، و طاهره سلیمی. «تأثیر رانت‌خواری بر اقتصاد با رویکرد فقهی»، فصلنامه علمی مطالعات فقه اقتصادی، شماره ۲ (تیر ۱۴۰۱): ۱۲۹-۱۴۵.

دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای، «بیانات در دیدار شرکت‌کنندگان در هشتمین همایش ملی نخبگان جوان»، ۱۳۹۳. <https://khl.ink/f/27985>

رضایی، محمد، کاظم یآوری، مرتضی عزتی، و منصور اعتصامی. «بررسی اثر وفور منابع طبیعی (نفت و گاز) بر سرکوب مالی و رشد اقتصادی از کانال اثرگذاری بر توزیع درآمد»، پژوهشنامه اقتصاد انرژی ایران، شماره ۴، شماره ۱۴ (فروردین ۱۳۹۴): ۸۹-۱۲۲.

رودری، سهیل، ابوالفضل شاه‌آبادی، و لیلیا آرغا. «نقش رکود و رونق در اثرگذاری رانت منابع نفتی بر شاخص توسعه مالی در ایران: آیا کیفیت نهادها موضوعیت دارد؟»، فصلنامه راهبرد مدیریت مالی دانشگاه الزهراء، شماره ۱۱، شماره ۱ (بهار ۱۴۰۲): ۷۷-۱۰۰.

زاهدغروی، مهدی، سعید کریمی پتانلار، زهرا میلا علمی، و محمدتقی گیلک حکیم آبادی. «علل، آثار و روند فساد مالی اقتصاد ایران: رویکرد آثار عدیده - علل عدیده»، دوفصلنامه علمی مطالعات و سیاست‌های اقتصادی، شماره ۲ (اسفند ۱۳۹۶): ۱۰۱-۱۲۶.

شفاق‌شهری، وحید، شیوا علیزاده، و ندا جمشیدی. «سنجش رانت اقتصادی در ایران با استفاده از منطق فازی»، دوفصلنامه علمی مطالعات و سیاست‌های اقتصادی، شماره ۶، شماره ۱ (خرداد ۱۳۹۸): ۲۴۵-۲۶۶.

شیخ‌الاسلامی، محمدعلی، سید محمدتقی قبولی درافشان، و محمدتقی فخلعی. «بررسی فقهی حکم رانت‌خواری با استناد به قاعده لاضرر»، فصلنامه علمی فقه و اصول، شماره ۲ (مرداد ۱۴۰۰): ۱۰۵-۱۲۴.

عرب مازار، عباس، حجت ایزدخواستی، و سعید بیگ محمدی. «عوامل مؤثر بر کیفیت حکمرانی در کشورهای دارای رانت منابع طبیعی: رویکرد معادلات همزمان داده‌های تابلویی»، *اقتصاد و الگوسازی* ۱۱، شماره ۱ (خرداد ۱۳۹۹): ۱۲۱-۱۵۱.

فرجی دیزجی، سجاد، حسین صادقی، و زهرا لطفی. «اثر رانت نفت و فساد بر استقلال بانک مرکزی در کشورهای صادرکننده نفت»، *فصلنامه پژوهش‌ها و سیاست‌های اقتصادی* ۲۹، شماره ۹۸ (۱۴۰۰): ۴۱۷-۴۴۵.

فضلی‌نژاد، سیف‌الله، و مرتضی احمدیان. «اقتصاد رانتی در ایران و راه‌های برون‌رفت از آن»، *مجله اقتصادی* ۱۰، شماره‌های ۱۱ و ۱۲ (بهمن و اسفند ۱۳۸۹): ۱۲۹-۱۵۸.

قلی‌زاده، مجتبی، میثم موسائی، و مصطفی ازکیا. «مطالعه جامعه‌شناختی ساختار اقتصادی ایران در شکل‌گیری فساد»، *فصلنامه علمی اقتصاد و بانکداری اسلامی*، شماره ۲۷ (تابستان ۱۳۹۸): ۲۲۱-۲۴۳.

کاویانی، زهرا. «برآوردی از اندازه رانت در اقتصاد ایران به‌عنوان کشور نفتی» پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه صنعتی شریف، ۱۳۸۹.

گرجی، ابراهیم، و علیرضا اقبالی. «بررسی اقتصاد رانتی با تأکید بر سیکل‌های تجاری، سیاسی، تحلیلی، تئوریک»، *پروژه‌نامه علوم سیاسی* ۶، شماره ۳ (شهریور ۱۳۹۰): ۱۳۷-۱۵۴.

مداح، مجید، و سارا ابراهیمی. «اثر فرصت‌های رانت‌جویی بر حجم سپرده‌های بانکی بخش خصوصی در اقتصاد ایران»، *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی (رشد و توسعه پایدار)* ۱۶، شماره ۲ (تابستان ۱۳۹۵): ۵۷-۷۲.

مسعودنیا، حسین، و پیمان شیخ محمودی. «آسیب‌شناسی اقتصادی و سیاسی دولت‌های رانتیر در خاورمیانه، مطالعه موردی کویت»، *فصلنامه دولت‌پژوهی* ۶، شماره ۲۱ (خرداد ۱۳۹۹): ۱۳۹-۱۷۷. <https://doi.org/10.22054/tssq.2020.12778.109>

ناصری، علیرضا، سجاد فرجی دیزجی، و حمیدرضا پورسلیم. «رانت منابع طبیعی، فساد و حکمرانی خوب (شواهدی از کشورهای دارنده منابع طبیعی)»، *فصلنامه مطالعات اقتصاد انرژی* ۱۳، شماره ۵۵ (زمستان ۱۳۹۶): ۱۰۷-۱۳۲. <http://iiesj.ir/article-1-776-fa.html>

همایون کاتوزیان، محمدعلی. *ایران جامعه کوتاه‌مدت*. ترجمه عبدالله کوثری. تهران: نشر نی، ۱۳۹۱.

ب- منابع لاتین:

Acemoglu, Daron, and Thierry Verdier. "Property Rights, Corruption and the Allocation of Talent: A General Equilibrium Approach." *The Economic Journal* 108, no. 450 (Sep 1998): 1381-1403. <https://www.jstor.org/stable/2566185>.

Aslund, Åslund, Peter Boone, and Simon Johnson. "Escaping the Under-Reform Trap." *Transition Economies: How Much Progress?* 48, no. special issue (2001):

طراحی مدل نگاشت فازی عوامل مؤثر بر مقابله با ... / حسنوند، عارف‌نژاد و ... ۳۱۷

88-108.

Beck, Roger, and JM Connolly. "Some Empirical Evidence on rent Seeking." *Public Choice* 87 (1996): 19-33.

Bhagwati, Jagdish N. "Directly Unproductive Profit Seeking Activities." *Journal of Political Economy* 90, no. 5 (Oct 1982): 988-1002.
<https://www.jstor.org/stable/1837129>.

Bhattacharyya, Sambit, and Roland Hodler. "Natural resources, democracy, and corruption." *European Economic Review* 54, no. 4 (May 2010): 608-621.
<https://doi.org/10.1016/j.eurocorev.2009.10.004>.

Bulow, Jeremy, and Paul Klemperer. "Regulated Prices, Rent Seeking and Consumer Surplus." *Journal of Political Economy* 120, no. 1 (February 2012): 160-186.
<https://doi.org/10.1086/665416>.

Caballero, Ricardo, J, and Pierre Yared. "Future Rent Seeking and Current Public Saving." *Journal of International Economics* 82, no. 2 (August 2010): 36-124.

Iqbal, Nasir, and Vince Daly. "Rent Seeking Opportunities and Economic Growth in Transitional Economies." *Economic Modelling, Elsevier* 37, no. C (2014): 16-22.
10.1016/j.econmod.2013.10.025.

Kim, Sunwoong, and Yoon-HaYoo. "Policies to Reduce Rent Seeking in Controlled Markets." *International Economic Journal* 21, no. 1 (2007): 27-47.
10.1080/10168730601180853.

Kosko, B. "Fuzzy cognitive maps." *International Journal of man-machine studies* 24, no. 1 (1986): 65-75.

Kruger, Anne O. "The Political Economy of The Rent Seeking Society." *American Economic Review* 64, no. 3 (1974): 291-303.

Salmeron, J., T. Mansouri, M. Moghadam, and A. Mardani. "Learning Fuzzy Cognitive Maps with modified asexual reproduction optimisation algorithm." *Knowledge-Based Systems* 163 (2019): 723-735.